

személyiségének lényeges tartalmi összetevőjét alkotó értékrendszerek különbözőségében gyökerezik.

Ilyen különbség lehet például, ha az egyik félnél az emberi erőfeszítések, a megvalósítások jelentenek központi értéket, a másik pedig a gondtalan, kényelmes életet kedveli. Hasonló helyzet állhat elő például, ha az egyik zajtól iszonyodó, elmélkedő és természetkedvelő ember, aki partnerét gyakran szeretné fent a gerincen látni az őszi verőfényben a piros galagonyabokrok mellett, partnere viszont társaságkedvelő és inkább szeretne füstfelhőben, kávé mellett kártyapartiban részt venni. Ha kölcsönösen engedelményeket tesznek egymásnak, akkor az egyik a hegyen unatkozik, felsérti a bakancsa a lábát, és megfájdul a feje, a másik pedig a kártyapartin ásítózik, ragad le a szeme, és felszökik a vérnyomása.

Az így támadt konfliktus kétféleképpen oldódhatik meg. Az egyik megoldás az, ha a felek engedékenyek, és magukévá teszik a partner értékrendszerét. Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az elfogadandó értékrendszer nem teljesen öszszeférhetetlen saját személyiségük értékvilágával. A személyiség e központjában elhelyezkedő értékeket az ember nemigen képes feladni és másokkal helyettesíteni, különösen ha erős egyéniségről van szó.

A másik megoldás pedig: a szerelem szétfoszlik, és a partnerek elszakadnak egymástól. Ez sem következik be azonban mindig, mivel a partnerek között az ellentétek ellenére lehetségesek olyan közlekedési csatornák is, amelyeken át erős kötelékek kapcsolják őket egymáshoz. És mi a kibontakozás ilyenkor? Folytatódik a küzdelem, hol szélesebb, hol keskenyebb skálán az önfeláldozó odaadástól a gyűlöletig. De vajon milyen súlya volna a szerelemnek, ha megfosztanók attól a terheléstől, amit úgy hívunk, hogy küzdelem? Olyan küzdelem ez, amelyben sok emberi érték, sok egyéni energia őrlődik fel, de amelyben ugyanakkor talán még több emberi érték születik.

Úgy vélem, ezzel elérkeztünk a pszichológia határáig, talán már túl is lépünk rajta. Most a mélyebb vizek következnek. Adjuk át tehát a szót a költőknek, művészeknek és nem utolsósorban maguknak a szerelmeseknek.

VICTOR SÁHLEANU

A monogámia embertani problémája

A szexológus a kérdés tisztázásához főként magával az emberi szexualitás fogalmához fűződő téves nézetek eloszlatásával járulhatna hozzá. Ugyanis gyakran különbségtétel nélkül tárgyalnak más-más szinteken jelentkező problémákat, például a nemi életet vagy az Erósz-t, illetve a szó szoros — és nemes — értelmében vett szerelmet. Ami az antropológus hozzájárulását illeti: az előítéletek ellen kellene küzdenie; ezek abból — az egyébként érthető — irányzatból fakadnak, amely a problémák mércéjének a dolgok mai és itteni állását tekinti. Ezeket az előítéleteket gyakran etnocentrizmusnak nevezik; a mi esetünkben Európa-centrizmusnak is mondhatnók. A látóhatár tágításához és a szűklátókörűségből eredő szubjektív reakciók kiigazításához vezető egyetlen járható út: a szokások, erkölcsök és társadalmi intézmények összehasonlító, evolucionista szempontú tanulmányozása.

A férfi—nő relációnak természetesen a hím és a nőtény zoológiai viszonya az alapja, csakhogy a *Homo species* fejlődésének tisztán állattani lépcsőfokától való-

színi leg kétmillió év társadalmi élete választ el bennünket. Ez idő alatt (közel százezer nemzedék egymásra következője során) az emberiség kanyargós úton haladt, kaptatókon és lejtőkön emelkedett és ereszkedett, s kipróbálta nemcsak a személyközi kapcsolatok különféle módozatait, hanem e módozatok hasznosságát is a társadalmi csoport szempontjából. Manapság már nem hiszünk a házasság-intézmény egyenes vonalú, progresszív, szakaszos fejlődésében az emberi faj minden ága esetében, ahogyan azt L. H. Morgan idején, száz évvel ezelőtt hitték. S nem fogadjuk el — mint Bachofen idején — a patriarchátus matriarchátusból való keletkezésének standardizálását. A történelmi (helyesebben: történelmi-szociológiai) szemléletmód különbözik a klasszikus evolucionistától; a *modus vivendi* rögződésében és elterjedésében meghatározón közrejátszik a szokás vagy az intézmény funkcionális értéke, amely a környezetet vagy történelmi helyzet sajátos követelményének megfelelője. Másrészt számolhatunk letűnt idők maradványaival, a kultúrák érintkezéséből adódó kölcsönhatásokkal, a társadalmi és történelmi összefüggések szerint változó — variábilis jelentésű — esetleges tényezőkkel.

Miként Marx és Engels a *Kommunista Kiáltványban* s Engels *A család, a magántulajdon és az állam eredetében* rámutatott, a gazdasági viszonyok fejlődése rányomja bélyegét a család-intézmény fejlődésére. Az újabb keletű etnológiai kutatások, például a Lévi—Strausséi, megerősítették azt a tézist, amely szerint ez intézmény problematikáját nem lehet a termelési mód és a csere szükségleteinek vizsgálata nélkül tanulmányozni. A történelmi materializmus megengedhetetlen vulgarizálása volna azonban a társadalmi élet más tényezőinek elhanyagolása, például a lelki élet fejlődéséé, a korszakoként egymást követő emberi törekvéseké és más felépítményi tényezők mellőzése. Ezzel a problémával kapcsolatban felülvizsgálásra vár az egyén és a társadalom viszonya dialektikájának a kérdése is. Szó sincs egy individualista vagy pszichologista szociológia új kiadásáról, hanem figyelembe kell venni azt a tényt, hogy a társadalmi élet konkrét, tudattal és szubjektivitással felruházott emberek objektív síkon végbe menő aktív részvételével bontakozik ki és fejlődik.

*

Hasznosnak tűnik már a kezdet kezdetén megkülönböztetnünk a poligámiát attól az esettől, amelyben a nemi élet nem egy-egy pár esetére körvonalazódik; a poligámia több házastársi partner állandóan vagy tartósan intézményesült együttélését jelenti. A különbséget világosan érzékeli a mai európai jogalkotás: a bigámia különbözik a házasságtöréstől, másképpen is büntetik. Világos ez „az utca embere“ előtt is: megkülönbözteti a szabad szerelmet attól a házasságtól, amelyben a férjet „megcsalják“, s megkülönbözteti a bigámiától is. Jegyezzük meg, hogy a poligámia kifejezés nem vonatkozik egymást követő házastársakra sem, miként ez a válások és újraházasodások esetéből kitűnik. A poligámia a — „jogi“ tényként értelmezett — házasság-fogalomra vonatkozik, s — bizonyos módosításokkal — a családra; nem vonatkozik a szexualitásra, az erotikára vagy a szerelemre.

A házasság a szexualitás és a szerelem egyfajta „intézményesítése“; sokrétűek társadalmi funkciói, s a poligámiát éppen e funkciókkal kapcsolatban kell elemezni. Igaz, a szexualitás a házastársi kapcsolat elsődleges és legáltalánosabb alapja. Miként Talcott Parsons rámutatott, ez azért van így, mert a szexuális impulzus révén (amely nemcsak megfelelő mértékben parancsoló, hanem az egész lelki életet is áthatja, s kötelező következménye is van: az utód) a társadalom fő érdekeinek megfelelően „manőverezhet“ az egyénnel (s a párral). De egy olyan társadalomban, amelyben az élet sok aspektusa „szerződössé“ válik (s ez a helyzet minden fejlett társadalomban), két különböző nemű személy intézményesített egyesülése más ala-

pokra is épülhet, más céljai is lehetnek, mint a szexualitás vagy ami a szexualitás körébe tartozik (egy szükséglet kielégítése, a kényeztetés biztosítása, utód nemzése). Tipikus a politikai érdekből kötött házasság: évezredek át szokásos volt a királyi családokban; vagy a gazdasági érdeket követő házasság, amely oly gyakori a polgári világban. Hasonló érdekekben gyökerezik a törzsi népességek számos társadalmi szükségszerűsége; a nők cserélése például több csoport szolidaritását biztosítja: az exogámia (vagyis a csoporton belüli házasság tilalma) jórészt ugyanilyen típusú társadalmi cél elérését követi.

Itt alkalmunk van különbséget tenni az egyéneket meghaladó érdekek biológiai avagy szociológiai szempontú megítélése között. Azt állították, hogy az exogámia az endogám kereszteződések kockázatait lett volna hivatott elkerülni. Technikai nyelven szólva: lehetetlenné tenni a beteg gének összeadását. Vagy előmozdítani a heterózist, a kereszteződés előnyeit. Másképpen kifejezve: „egészséges“ gének fednek bizonyos ártalmas örökletes tényezőket, ha a szülők átöröklési hozománya nem azonos. Ha azonban vérrokonok a szülők, megtörténhet, hogy a gyermekekben egymásra találnak az ártalmas tényezők, amelyekben ilyen esetekben már nem „uralkodhatnak“ a megfelelő egészséges gének. A vérrokonság nagymértékben növeli a torzszülöttek számát, az öröklött és degenerálódási betegségek, a pszichózisok gyakoriságát. Ebből arra következettek, hogy az endogámia eltávolítása évezredek népi bölcsességét összegező „eugenikai“ intézkedés. Nehéz elfogadni e feltevés helytállóságát. Hiszen sok primitív népesség esetében nem egészen világos az apa szerepe a nemzésben. Bármint legyen is, a régebbi szociológiai magyarázat nem zárja ki a biológiai; számos társadalmi parancsolat vagy tilalom egyben biológiailag is hasznosnak bizonyul.

A demográfiai állapot alkalmas az egyidejű biológiai és társadalmi megítélésre. A nemzésnek társadalmi következményei vannak. Társadalmi szempontból a csoport fenntartása vagy megerősítése a fontos; biológiai szempontból a *Homo species* érvényesülése. S csak természetes, hogy a társadalmi csoportok érdekeinek kielégítése elvezet az emberiség mint zoológiai species erőteljes demográfiai érvényesüléséhez. Az exogámia és a keresztezés hasonlóképpen a népességek emberfaji, tehát biológiai módosulását eredményezi.

Kiváltképpen az utóbbi időkben sokat hangoztatták, hogy az emberi család az antropoid majmok hordájából „származik“. S hogy ezekben a hordákban poliginia, többnejűség van, vagyis egyetlen hím uralja a csoportot, minden nőstény az övé. Milyennek mondható a biológiai előnyök szempontjából ez a helyzet? Ha az uralkodó hím — erőnléti, intelligenciát illető — jellemzői értékesek, több nőstény megtermékenyítését lehetővé tevő helyzete azt jelenti, nagyobb a lehetőség arra, hogy értékes „génjei“ könnyebben terjedjenek a következő nemzedékekben, a poliginia tehát előmozdíthatja a species fejlődését. Csakhogy ez a helyzet nem alkalmazható emberi síkra. Akadtak szerzők, például Müller, a nagy genetikus, akik — persze — utópikus jelleggel — ajánlották az értékes gének előnyt nyújtó terjesztését, mesterséges megtermékenyítés révén, a ragyogóan dotált egyedektől való szexuális sejtéssel. Ám ez esetben nem poligámiáról volt szó, hanem olyan eugenikai módszerről, amely megkísérelte különválasztani az emberi szexuális élet nemzőgenetikai oldalát az egyedi pszicho-szociálisól. Több okból nehéz ezt a kísérletet gyakorlatilag megvalósítani: többek között ezért a személyi jelentőségéért is, amelyet a nemzés az emberi életben játszik. Nem is szólva egy ilyen javaslat — nagyon is vitatható — genetikai alapjairól.

Hangsúlyozzuk, hogy az emberi egyéniség kialakulása szempontjából a gyermek — a szó legtagabb értelmében vett — nevelése a legfontosabb. Ami pedig az

ember szolgáltatásait illeti, amelyekkel hozzájárul a társadalom jó működéséhez és fejlődéséhez, a kölcsönhatás optimalizálása, a munkaképesség és a lelki fejlődés felszabadítása. Ezekben az összefüggésekben kell vizsgálnunk, vajon a poligámia biztosítja-e a gyermek fejlődésének kedvező feltételeit, a két nem észbeli erőinek szabad kibontakozását. Ez pedig biológiaiira visszavezethetetlen szociológiai probléma.

A szociológiai, társadalomlélektani és összehasonlító történelmi kutatás azt bizonyítja, hogy sem a monogámiának, sem a poligámiának nincs általános jelentése, nincs térben és időben azonos „értékük“. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy az emberi faj esetében magának a szexualitásnak is nagyon sokféle a jelentése. Ez a jelentés egyénenként is változó, s mind újabb, fiziológián túli, lélektani, axiológiai jelentésekkel gyarapodhat (jelentése még egyazon személy esetében sem változatlan.) A kérdés tudományos vizsgálata nem könnyű, hiszen nagyon nehéz felül-emelkednünk a torzító „hagyományos“ szempontokon. Egyrészt az aszketikus keresztény erkölcs látásmódja befolyásol, amely hadat üzent a materiális kielégüléseknek, s minden testi gerjedelemben a szellemiség kibékíthetetlen ellenfelét látja. Ezért aztán — a dogmatika hamisítatlan hagyományában — a szexualitás csakis a nemzés végett megtűrt, sőt éppenséggel kötelező. A házasság — jobb hiányában — megengedett, de az eszmény a cölibátus tisztasága. Ebben az állásponthoz a társadalom demográfiai érdekeivel összhangban álló kompromisszum tükröződik. Több szexológus azt állította, hogy a keresztényi önmegtartóztatás ókori propagandája demográfiai következményeivel hozzájárult a római birodalom bukásához.

A háremet megengedő iszlám-konceptió több szembontból lényegesen különbözik a kereszténytől. Megjegyzendő azonban, hogy az idők folyamán a keresztény egyházi intézmények a demográfiai szükségesség parancsára néha még nagyobb kompromisszumokra kényszerültek. August Bebel az ajánlott poligámia eseteit idézi az erős elnéptelenedés korszakaiban. Hiszen a biblia egyik parancsolata így hangzik: „sokasodjatok“... Említésre méltó a mormonok társadalmi gyakorlata a múlt évszázadban: megkísérelték újraéleszteni az Ótestamentum patriarchális poligámiáját. A mormonok kísérletét erkölcsstelennek bélyegezték, de azok, akik közelebbről tanulmányozták a mormonok erkölceit, arra a következtetésre jutottak, hogy általános etikai standardjuk magasrendű. Hasonló következtetésekre vezetett több, poligámiában élő „primitív“ nép tanulmányozása is.

A látásmód torzulásának egy másik esete az androcentrizmussal, férfiközpontúsággal kapcsolatban nyilvánul meg. Civilizációnkban a férfinak a valóságban több joga van, mint a nőnek (androkrácia). A poligámia az esetek döntő többségében poliginiaként, nem pedig poliandriában, többférjűségben nyilvánul meg. Valamiképpen „természetesnek“ is tűnik, hogy így legyen. Az ókori Athén valamely személyisége normálisnak tartotta, hogy gyermekei nemzésére feleséget, testi gerjedelmei kielésére rabszolgánokat, lelki és szellemi frissülésre hetérákat tartson. Az eszményi állam tervében Platón a monogámiát ajánlotta, de megengedte, hogy a kivételes érdemekkel ékeskedő férfiaknak több feleségük legyen. De miért ne lehettek volna a nőknek is hasonló jogaik? Mert nem vehettek részt a fontos közügyek intézésében? A már idézett August Bebel rámutatott, hogy az utóbbi évszázadokban az ember felszabadulásáért vívott harc természetesen felölelte a nő emancipálásáért vívott harcot is. Nyilvánvaló tehát, hogy a többnejűség-típusú poligámia a priori a házasság-intézmény elavult, időszerűtlen formájának tekinthető, amely a nemek egyenlőtlenségének a kifejezője.

Az androkrata társadalmon belül a poligámia gazdasági szükségességekhez kapcsolódhat, a hárem egyben „műhely“ is lehet. A poligámia politikai kombinációkhoz kapcsolódhat vagy — vezető személyiségek esetében — bizonyos társadalmi pozíció kifejezésének módja lehet. Bizonyos esetekben a kötelesség követeli meg a második asszonynak (például a testvér özvegyének) feleségül vételét. A poligámia lehet a magas életszínvonalnak, de az ellenkezőjének, a szegénységnek is kifejezője. Lehet kötelezettség, s lehet visszaélés következménye.

*

Az etnológiai tanulmányok fontos tényanyag feltárásával bizonyították a család kétértelműségét az egyed—társadalom dialektikájában. Bizonyos törzseknel a szexuális kapcsolatok ellenőrizetlenek a házasság megkötéséig, akkor aztán ritualizálják és szigorúan ellenőrzik őket. Minden úgy történik, mintha a társadalom legfőbb gondja az volna, hogy a házastársak között ne alakuljon ki túlzott intimitás, mintha az ilyen lelki intimitás valamiképpen felforgató jellegű lehetne.

A modern társadalom emberi viszonyain töprengve, az egyén—társadalom dialektikát illetően az a megállapítás adódik, hogy a pár a családtól különböző erőter és struktúra, sőt, bizonyos esetekben funkcionalitását illetően a családdal ellentétes jellegű. A pár a gyermek születésekor válik családdá. Akkor tevődik át a hangsúly „a másíkról“ a közös érdek központjára, a gyermekekre. A gyermek oly felelősségeket hoz létre, amelyekkel szemben a társadalom nem közömbös. A társadalom bizonyos kötelezettségek betartására készítet. A pár-kapcsolat egoizmusát felváltja az önként vállalt vagy a kikényszerített áldozatosság a gyermek érdekében. A pár a kölcsönös beteljesülésre irányul, a személyiség kölcsönhatásban történő fejlődésére. A családi terhek előtérbe helyezik a társadalom új tagjának, a jövőnek a fejlesztését. A család továbbra is megőrizheti menedékhely-, oázis-jellegét; de egyben eszköz is, mellyel a társadalom beavatkozik az egyén életébe.

A szexuális kapcsolatoknak a család révén való koncentrálódása és stabilizálódása a *történelmiség* sajátosan emberi folyamata. Az emberi cselekvések nem a pillanat törvényeinek vannak alávetve: értéküket a jelenbe és a jövő törekvéseibe beágyazott múlt biztosítja. A felelősségek és a kötelezettségek az emberi sajátosság más aspektusára utalnak, a komolyságra. Az igaz ember komoly, felelősséget vállaló, nem könnyelmű lény. A felelősségérzet és a kötelességtudat az érzelmi élet kibontakozásának és elmélyülésének előfeltétele.

Persze, a monogámia kérdését nem is lehet a szerelemtől elvonatkoztatva tárgyalni. Kizárólagosságra törő érzelem ez? Mindenesetre — miként Max Scheler hangsúlyozta — legalább a preferenciát mindenképpen magában foglalja. Még ha a szerelem inkább „lelkesező magatartás“ volna (ahogy Jaspers és Fromm hiszi), s így esetleg törekvései, vágyai körébe több személyt is bevonhatna, egyetlen Te-re összpontosítotttsága teszi lehetővé maximális kibontakozását. Ennek az összpontosulásnak van kockázata s mély drámaisága is (nem is szólva arról, amit a féltékenységgel szül). A „mindent egy kártyára“ játék dialektikája kiábránduláshoz, teljes irányvesztéshez vezethet, mégpedig nemcsak akkor, amikor a partner kiválasztása nem a legnagyobb gondossággal történt, vagy amikor a partnerek egymást választása tévedésnek bizonyul.

Keyserling — aki szerint az autentikus élet: feszültség, melynek termékkennyé és alkotóvá kell válnia — azt állította, hogy a házasságban megvalósul a feszültség szükséges polarizálódása. Am ehhez két központ szükséges, nem több; s ez újabb lélektani érv a monogámia mellett. De miként „kultiválható“ a műalkotásként fel-

fogott házasság (Lichnowsky) vagy a művészetként felfogott szerelem (Ellis) az elősködő konfliktusokat és megosztást feltételező helyzetekben?

A társadalmi funkcionális és az egyén fejlődése, valamint a méltányosság szempontjából a poligámia végzetesen sérti az *altera pars*, a másik fél érdekei tiszteletben tartásának alapelvét. A monoerotikus kapcsolat az egyén egységre, egyesülésre, „abszolútra“ törő nagy aspirációi szempontjából is sajátos emberi eszmények megfelelője.

A gyermek fejlődésének — egyáltalán nem elhanyagolandó — szempontjából főleg sokat időznünk az egységes család jelentőségénél. A pszichoanalitikusok kiemelik az úgynevezett háromszög-helyzet (apa—anya—gyermek) fontosságát a gyermek érzelmi életének megfelelő fejlődése szempontjából.

•

Rövid áttekintésünk természetesen nem részletezhette a probléma minden vonatkozását. Nem szoltunk olyan bonyolult egyéni helyzetekről, amelyekben az ellentmondások gordiusi csomóját több okból nem lehet elvágni. A szexualitással közvetlenül és közvetve összefüggő minden helyzetben nagyon fontos antropológiai alapelv az egyénítés princípiuma. Victor Hugónak Juliette Drouet-hez fűződő, ötven éven át tartó szerelme „ér annyit, mint egy házasság“ — vallotta maga a nyolcvan esztendősköltő, a *L'art d'être grand-père* szerzője. Dialektikus a szerelem és család viszonya. A nagy francia író esetében ez a reláció az alkotás és nemzés dialektikájával bonyolódott. A nagy személyiségek erotikus és családi élete azonban nem példa, legfeljebb meggondolkoztató. S az emberi kérdéskör megfelelő vizsgálatának legfőbb akadálya a primitív gondolkodás és a sematikus megközelítés.

SZÜCS KÁLMÁN

Szexuális elfojtás és idegrendszeri zavarok

A nemiség eredeti funkcióját tekintve a fajfenntartási ösztön egyik alapvető megnyilvánulási formája. Mint ösztönös megnyilvánulás, bonyolult feltétlen reflexfolyamat eredménye, és már a legprimitívebb idegrendszerű állatfajoknál is jelen van. Az állatvilágban ez az ösztön végső célja a faj folytonosságának biztosítása. Élettani folyamatainak alapja a szervezet belsejében az ivarmirigyek, az idegrendszer működésében rejlik. Lényegében biológiai szükséglet, amely sajátos érzelmi feszültséget, homályos vágyat, törekvést képvisel bizonyos állapot fenntartása végett. Az utód létrehozásának célja az állatvilágban nem tudatos, sőt primitív emberi törzseknel is előfordult, hogy a nő megtermékenyítési aktusa és a terhesség között semmilyen kapcsolatot nem láttak.

A nemi ösztön az állatvilágban a környezeti viszonyokkal kapcsolatos ciklusosságot mutat azért, hogy a létrejövő utódok a lehető legjobb életfeltételekbe szülessenek bele. Kivételt alkotnak ez alól a háziásított állatok, amelyek utódainak életfeltételeiről részben az ember gondoskodik; és a legmesszebbmenően kivétel az ember, akinél ez a ciklusosság már alig vagy egyáltalán nem ismerhető fel, bár nála is mintha tavasszal a nemiséggel kapcsolatos folyamatok szokatlanabb élnékliséggel zajlanának.